

Ватрас В.А.,

*викладач кафедри цивільно-правових
дисциплін Хмельницького інституту
регіонального управління та права*

ДОПИТАННЯ ПРО ПОНЯТТЯ СУБ'ЄКТА СІМЕЙНИХ ПРАВОВІДНОСИН

Будь-яке правовідношення є суспільним відношенням, врегульованим нормами права. Тому правовідносини є неможливими без їх учасників, які виступають не лише невід'ємним елементом правовідносин, але й зумовлюють соціальне призначення даної інституції.

Своєрідною специфікою відзначаються сімейні правовідносини, що зумовлено особливістю їх суб'єктного складу. У науці точиться гостра наукова полеміка навколо їх правової природи, самостійності чи субсидіарності по відношенню до цивільних правовідносин¹. Тому дослідження суб'єктів сімейних правовідносин зумовлюється не лише їх особливим місцем у сімейних правовідносинах, але й необхідністю формування позиції щодо теоретичного розуміння даного невід'ємного елемента правовідносин та відмежування його від суміжних понять.

Дослідженню суб'єктного складу правовідносин приділялася значна увага з боку теоретиків права: С.Ф. Кечек'яна, Ю.К. Толстого, Н.І. Матузова, А.В. Малько, Р.О. Халфіної та інших, які сформувавши базу для подальших наукових досліджень. Значну наукову цінність становить фундаментальна монографічна праця відомого цивіліста С.М. Братуся "Суб'єкти цивільного права". Проте зазначені роботи, зробивши вагомий внесок у теорію права та цивільне право, не висвітлюють питання щодо суб'єктів сімейних правовідносин, окрім праць Е.М. Ворожейкіна та Я.Н. Веберса, яких більше цікавила юридична природа сімейних правовідносин та правосуб'єктність їх учасників. Тому на даний час у науці сімейного права склався своєрідний вакуум в частині суб'єктного складу сімейних правовідносин, який потрібно заповнювати.

Для формування цілісного уявлення про суб'єктів сімейних правовідносин необхідно розмежувати такі поняття: "суб'єкти сімейного права" та "суб'єкти (учасники) сімейних правовідносин", оскільки на сьогодні в юридичній науці не склалося сталого розуміння вищевказаних категорій².

Закцентуємо увагу на визначенні поняття "суб'єкт". В науці вказана дефініція розглядається по-різному. Це зумовлено застосуванням категорії суб'єкта як загальнонаукової, що використовується у філософії, медицині, філології, праві. Зокрема філософія визначає "суб'єкт" як поняття, що лежить в основі, певну субстанцію або ж як "познаючого и действующего человека,

¹ В юридичній науці склались дві діаметрально протилежні точки зору з приводу сімейного права як самостійної галузі права. Одні науковці (Г.К. Матвеев, В.А. Рясенцев, Л.М. Пчелінцева та ін.) відстоюють самостійність сімейного права, представники іншого напрямку (Г.Ф. Шершеневич, О.С. Йоффе, М. В. Антокольська та ін.) вважають, що сімейне право є підгалуззю цивільного права.

² Див.: Халфина Р.О. Общее учение о правоотношении. – М. – Юрид. лит., 1974. – 351; Кечекьян С.Ф. Правоотношение в социалистическом обществе. – Изд-во АН СССР, 1958; Ю.К. Толстой К теории правоотношения. – Изд-во ЛГУ, 1957; Братусь С.Н. Субъекты гражданского права. – М, 1950; Ворожейкин Е.М. Семейные правоотношения в СССР. – М.: Юрид. лит., 1972; Теория государства и права: Курс лекций / Под ред. Н.И. Матузова, А.В. Малько. – М.: Юрист, 1997; Тархов В.А. Гражданское право. Общая часть. Курс лекций. Чебоксары: Чув. кн. изд-во, 1997 та ін.

существо, противостоящее внешнему миру как объекту познания”³. Цю науку в першу чергу цікавить суб’єкт як важлива гносеологічна категорія – суб’єкт в пізнавальному плані.

У медицині склалося уявлення про суб’єкта як носія певних фізичних і психічних якостей, живий організм як об’єкт дослідження⁴. Такий підхід застосовується і юридичною наукою в частині дослідження правосуб’єктності фізичної особи.

З етимологічної точки зору поняття “суб’єкт” розглядається як слово іншомовного походження – “носії певного роду діяльності”; “джерело активності”, спрямованості на об’єкт⁵. Точка зору вчених-філологів найбільш наближена до предмету нашого дослідження, оскільки вказує на взаємовідносини суб’єкта з об’єктом.

Заслуговує на увагу дефініція суб’єкта у тлумачному словнику В. Даля: “субъект – всякое лицо, вещь о коих говорится”⁶. Дане визначення відзначається лаконічністю, й глибоким змістом, втілюючи універсальне уявлення про суб’єкта, яке одночасно може застосовуватись в різних галузях знань.

Виходячи із вище зазначеного необхідно зауважити, що категорія суб’єкта використовується у різних галузях науки і пристосовується залежно від предмета і об’єкта дослідження тієї чи іншої галузі знання. Цей процес є закономірним, оскільки в кожній науці розробляється свій категоріальний апарат, спрямований на виконання її функцій. Це, безумовно, властиво і юридичній науці, яка покликана досліджувати основні закономірності виникнення, розвитку і функціонування таких соціальних інститутів, як держава і право. Саме в юриспруденції “суб’єкт” покликаний займати особливе місце, оскільки право спрямоване на врегулювання суспільних відносин з метою захисту прав та законних інтересів останнього.

Зупинимось більш детально на понятті “суб’єкта” в юриспруденції. З точки зору права під суб’єктом необхідно розуміти особу або організацію як носія певних прав і обов’язків⁷. В даному випадку здійснюється прив’язка до права чи правовідносин, тобто коли йдеться про суб’єкта в юриспруденції, то це поняття нерозривно пов’язується з правом (правовідношенням). Також в рівній мірі широко вживаними є поняття суб’єкта злочину (проступку)⁸, або ж суб’єкта зобов’язання в цивільному праві⁹ тощо.

Аналізуючи наукові дослідження, присвячені правовідносинам та їх суб’єктам, необхідно відмітити, що поширеними є такі два поняття, як “суб’єкт права” та “суб’єкт (учасник) правовідносин”, які супроводжуються у наукових працях як отождненням цих двох понять, так і вказівкою на їх відмінність.

Зокрема, представники першої точки зору стверджують, що поняття “суб’єкт права” і “суб’єкт правовідносин” є рівнозначними. Так, С.Ф. Кечек’ян, доводячи тотожність цих понять вказував на існування загальної категорії суб’єктів права¹⁰. Цю позицію підтримав відомий російський цивіліст В.О. Тархов, який, вказуючи на існування двох діаметрально протилежних поглядів на вищевказану проблематику, зазначає: “В частности, различают субъекта права и

³ Див.: Философский энциклопедический словарь. – М.: ИНФРА-М, 1997. – С. 662.

⁴ Новий тлумачний словник української мови. У 4-х томах. / Уклад. В. Яременко, О. Сліпушко. – К.: Аконті, 2001. – С. 447.

⁵ Словник іншомовних слів / Уклад. С.М. Морозов, Л.М. Шкарапута. – К.: Наук. думка, 2000. – С. 553.

⁶ Даль В. Толковый словарь живого великорусского языка. Том 4. – М.: 1956. – С. 543.

⁷ Див.: Большой юридический словарь / Под ред. А.Я. Сухарева, В.Д. Зорькина, В.Е. Крутских. – М.: ИНФРА-М, 1997.

⁸ Там само. – С. 662.

⁹ Тархов В.А. Гражданское право. Общая часть: Курс лекций. Чебоксары: Чув. кн. изд-во, 1997. – С. 267.

¹⁰ Кечек’ян С.Ф. Правоотношение в социалистическом обществе. – Изд-во АН СССР, 1958. – С. 83.

суб'єкта правоотношения. Однако поскольку право существует всегда в правовых отношениях, такое различие провести не представляется возможным”¹¹.

Багатьох прихильників віднайшла інша позиція, представники якої стверджують про відмінність обох термінів. Зокрема, критикуючи точку зору С.Ф. Кечек'яна відомий теоретик, спеціаліст у сфері правовідносин Р.О. Халфіна стверджує, що при визначенні суб'єкта права в традиційному розумінні як поняття нетотожного суб'єкта правовідносин відбувається поєднання двох основних характеристик: можливості брати участь в різних правовідносинах і реальності участі в них¹². Дана позиція для нас є більш прийнятною і надалі ми будемо виходити з того, що обидва поняття, які складають предмет нашого дослідження, не є тотожними.

Отже, суб'єкт права охоплює лише потенційну можливість бути суб'єктом правовідносин, а суб'єкт правовідносин – як потенційну можливість, так і її реалізацію.

Виникає інша проблема – яке із вказаних понять є більш загальним. На нашу думку, поняття суб'єкта права є значно ширшим, оскільки охоплює усіх осіб, які потенційно можуть бути суб'єктами правовідносин, а поняття суб'єкта (учасника) правовідносин є більш вузьким, охоплюючи лише конкретних осіб, які беруть участь у відповідному правовідношенні та відповідають певним критеріям (вік, стан здоров'я). З точки зору філософських діалектичних категорій, “суб'єкт права” і “суб'єкт правовідносин” співвідносяться між собою як загальне та часткове.

Для екстраполяції наукових розробок щодо суб'єктів права і правовідносин, розроблених вченими-теоретиками на площину сімейних правовідносин, є потреба у окресленні ще однієї важливої загальнотеоретичної проблеми. Йдеться про вживання поряд із “суб'єктами правовідносин” терміну “учасники правовідносин”.

Зосередимось на етимології слова “учасник”. С.І. Ожегов розглядає учасника як “того, хто бере у чомусь участь”. Під поняттям “брати участь” він розуміє “участь в чому-небудь”, “діяльність по спільному виконанню чого-небудь”¹³. Тобто “учасник” і “суб'єкт” етимологічно подібні поняття, але не тотожні. Якщо ми звернемося до вчених-юристів, то знову ж дані поняття сприймаються по-різному. Від ототожнення і до зазначення певних відмінностей. На нашу думку, обидва ці поняття є тотожними, а їх відмежування може призвести до плутанини у юридичній термінології. Зокрема переважна більшість вчених, визначаючи суб'єктів як права, так і правовідносин, вказує, що ними являються учасники суспільних відносин, наділені правами і обов'язками¹⁴. Тобто фактично поняття “суб'єкт правовідносин” і “учасник правовідносин” вказують на один елемент правовідносин – особу, яка наділяється певними правами і обов'язками. Отже, поряд із “суб'єктами правовідносин” можна вживати термін “учасники” правовідносин і застосовувати ці поняття як синоніми.

Не викликає сумніву той факт, що теорія держави і права є фундаментальною, основоположною галуззю юридичної науки, а тому розроблені теоретиками погляди, концепції, теорії мають використовуватись у інших галузях права, в тому числі і в сімейному праві, яке також оперує поняттями: “суб'єкт сімейного права”, “суб'єкт сімейних правовідносин”, “учасник сімейних правовідносин”. Диференціація вказаних понять має важливе значення для

¹¹ Тархов В.А. Гражданское право. Общая часть: Курс лекций. Чебоксары: Чув. кн. изд-во, 1997. – С. 109.

¹² Халфина Р.О. Общее учение о правоотношении. – М. – Юрид. лит., 1974. – С. 116.

¹³ Див. : Ожегов С.И. Словарь русского языка / Под ред. Н.Ю. Шведовой. – М.: Рус. яз., 1988. – С. 857.

¹⁴ Див.: Погорілко В., Федоренко В. Суб'єкти конституційно-правових відносин: поняття, ознаки, види // Право України. – 2002. – 10. С. 3-10; Гражданское право России. Ч. 1.: Учебник / Под ред. З.И. Цыбуленко. – М.: Юрист, 1998; Теория государства и права. Курс лекций / Под ред. Н.И. Матузова, А.В. Малько. – М.: Юрист, 1997 та ін.

науки сімейного права, а її проведення зумовлюється назрілою об'єктивною необхідністю комплексного дослідження проблеми сімейних правовідносин, особливо в контексті реформування сімейного законодавства.

Зупинимось на визначенні поняття “суб’єкти сімейних правовідносин”. Більшість науковців, які займаються науковими пошуками у сфері сімейного права, визначають суб’єктів сімейних правовідносин як їх учасників – носіїв суб’єктивних прав і обов’язків¹⁵ або як осіб, наділених сімейними правами і обов’язками¹⁶. Щодо поняття “суб’єкти сімейного права”, то здебільшого воно вживається поряд із поняттям “суб’єкти сімейних правовідносин”, а розмежування між ними не проводиться. Проте, на нашу думку, диференціація даних понять є обов’язковою для науки сімейного права і дасть можливість уникнути неоднозначного розуміння обох термінів.

По-перше, конкретна фізична особа як постійний суб’єкт сімейного права не може бути одночасно суб’єктом (учасником) усіх сімейних правовідносин. Наприклад, виходячи з класифікації сімейних правовідносин, проведеної видатним цивілістом Е.М. Ворожейкіним на подружні правовідносини, батьківські правовідносини, правовідносини з приводу виховання і утримання, правовідносини з приводу виховання дітей, правовідносини по матеріальному забезпеченню, можна стверджувати, що будь-яка особа, будучи суб’єктом сімейного права і володіючи потенційною можливістю стати учасником сімейних правовідносин, не зможе одночасно виступати суб’єктом усіх вищеперерахованих правовідносин одночасно. Наприклад, рідний брат і сестра є суб’єктами правовідношення між батьками і дітьми, але аж ніяк не суб’єктами подружніх правовідносин, тобто шлюб між ними не може бути укладений (ст. 26 Сімейного кодексу України¹⁷).

По-друге, новонароджені, малолітні діти, душевнохворі особи, будучи суб’єктами сімейного права, не можуть бути суб’єктами більшості сімейних правовідносин. Наприклад, новонароджена особа однозначно є суб’єктом правовідносин з приводу виховання і утримання, але аж ніяк не суб’єктом подружніх правовідносин, оскільки не досягла шлюбного віку. Те ж стосується і особи, яка визнана судом у визначеному законом порядку недієздатною.

Отже, як у теорії, так і в сімейному праві поняття “суб’єкти сімейного права” і “суб’єкти сімейних правовідносин” не є тотожними, а їх відмежування має важливе теоретичне значення.

Проблема застосування в рівній мірі понять “суб’єкти правовідносин” і “учасники правовідносин” нами вже піднімалась в контексті загальнотеоретичного аспекту, але існує необхідність у дослідженні цього питання у сімейно-правовому аспекті.

Вважається, що і в сімейному праві потрібно вживати обидва терміни, складаючи в них однаковий зміст. Проте є інша проблема. Новий Сімейний кодекс України оперує поняттям “учасники сімейних відносин”, зокрема це визначено в ст. 2 Кодексу. Не маючи жодних зауважень до структури статті та її законодавчої техніки, необхідно зауважити на кілька недоліків:

1. Потреба у застосуванні одночасово обох визначень - “учасники сімейних правовідносин” і “суб’єкти сімейних правовідносин” – доводилась вище. Тому необхідно змінити назву статті 2 Сімейного кодексу України і викласти її в такій редакції: “Стаття 2. Суб’єкти (учасники) відносин, які регулює Сімейний кодекс України”. Це дасть можливість уникнути проблеми неоднозначного розуміння обох термінів.

2. В самому змісті ст. 2 СК України не вживається термін суб’єкти сімейних правовідносин, а лише вказується на відносини, які складають предмет сімейного права і дається перелік їх

¹⁵ Муратова С.А. Семейное право: Учебное пособие. Нормативные акты. – М.: Юриспруденция, 2001. – С. 32.

¹⁶ Пчелинцева Л.М. Семейное право России: Учебник для вузов. – М.: Изд-во НОРМА, 2002. – С. 10.

¹⁷ Сімейний кодекс України // Офіційний вісник України. – 2002. – N 7. – Ст. 273

учасників. Тому доцільним є доповнення кодексу визначенням суб'єктів сімейних правовідносин. Пропонується доповнити ст. 2 СК України ч. 1 такого змісту:

1) "Суб'єктами сімейних правовідносин є їх учасники, які наділені сімейними правами і обов'язками".

2) Відповідно частини 1, 2, 3 і 4 вважати частинами 2, 3, 4 і 5.

Важливою гарантією ефективності правових реформ, в тому числі реформування сімейного законодавства, є високий рівень законодавчої техніки та чіткість, змістовність і лаконічність нормативно-правових актів. Це досягається лише завдячуючи глибоким і ґрунтовним науковим дослідженням, на основі яких і розробляються

Література

1. Большой юридический словарь / Под ред. А.Я. Сухарева, В.Д. Зорькина, В.Е. Крутских. – М.: ИНФРА-М, 1997. – 662 с.
2. Братусь С.Н. Субъекты гражданского права. – М, 1950. – 367 с.
3. Ворожейкий Е.М. Семейные правоотношения в СССР. – М.: Юрид. лит., 1972. – 336 с.
4. Гражданское право России. Ч. 1.: Учебник / Под ред. З.И. Цыбуленко. – М.: Юрист, 1998. – 464 с.
5. Даль В. Толковый словарь живого великорусского языка. Том 4. – М.: 1956. – 684 с.
6. Муратова С.А. Семейное право: Учебное пособие. Нормативные акты. – М.: Юриспруденция, 2001. – 384 с.
7. Новий тлумачний словник української мови. У 4-х томах. / Уклад. В. Яременко, О. Сліпушко. – К.: Аконіт, 2001. – С. 945 с.
8. Ожегов С.И. Словарь русского языка / Под ред. Н.Ю. Шведовой. – М.: Рус. яз., 1988. – 750 с.
9. Погорілко В., Федоренко В. Суб'єкти конституційно-правових відносин: поняття, ознаки, види // Право України. – 2002. – № 10. – С. 3-10.
10. Пчелинцева Л.М. Семейное право России: Учебник для вузов. – М.: Изд-во НОРМА, 2002. – 688 с.
11. Кечекьян С.Ф. Правоотношение в социалистическом обществе. – Изд-во АН СССР, 1958. – 384 с.
12. Сімейний кодекс України // Офіційний вісник України. - 2002. - N 7. - Ст. 273.
13. Словник інішомовних слів / Уклад. С.М. Морозов, Л.М. Шкаранута. – К.: Наук. Думка, 2000. – 680 с.
14. Тархов В.А. Гражданское право. Общая часть: Курс лекций. - Чебоксары: Чув. кн. изд-во, 1997. – 331 с.
15. Теория государства и права. Курс лекций / Под ред. Н.И. Матузова, А.В. Малько. – М.: Юрист, 1997. – 672 с.
16. Философский энциклопедический словарь. – М.: ИНФРА-М, 1997. – 576 с.
17. Халфина Р.О. Общее учение о правоотношении. – М. – Юрид. лит., 1974. – 351 с.
18. Ю.К. Толстой К. теории правоотношения. – Изд-во ЛГУ, 1957. – 223 с.

Стаття рекомендована до друку кафедрою цивільно-правових дисциплін Хмельницького інституту регіонального управління та права (протокол № 9 від 22.05.2003 року).

